

СПОСАБЫ ЎВЯДЗЕННЯ ЎСТАРАЭЛЫХ СЛОЎ У КАНТЭКСТ АПОВЕСЦІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА «ДЗІКАЕ ПАЛЯВАННЕ КАРАЛЯ СТАХА»

Уводзіны. Мова як сродак адлюстравання гістарычнага мінулага з'яўляецца адной з найбольш складаных праблем гістарычнай мастацкай літаратуры. У сувязі з гэтым у гістарычным жанры доўгі час існавалі розныя погляды на характар архаізацыі гістарычных твораў, на ступень насычэння мастацкіх тэкстаў устарэлай лексікай, на магчымасці большага або меншага адыходу ад моўных форм сучаснага літаратурнага стылю. Як адзначаюць даследчыкі (Г. Андарала, А. Макарэвіч, Л. Яскевіч і інш.), устарэлыя словы выкарыстоўваюцца ў розных функцыях у месце мастацкага твора на гістарычную тэму. Не меншай увагі заслугоўваюць і спосабы ўвядзення ўстарэлай лексікі ў змест гістарычных твораў.

Асноўная частка. У гістарычнай прозе ўстарэлая лексіка з'яўляецца ў пэўнай меры значным сродкам ідэнтыфікацыі пісьменніцкага бачання і чытацкага ўспрымання. Гэтую істотную акалічнасць падкрэслівае і В. Шынкарэнка, калі піша, што «асабліва важную ідэйна-эстэтычную функцыю выконвае мова ў гістарычных творах, дзе праз асобныя лексічныя паняцці і іх граматычныя сувязі, нават структуру сказаў лепш адчуваецца эпоха, асэнсоўваюцца яе заканамернасці» [1, с. 90].

Сустрэкаючы ў мастацкіх творах устарэлыя словы, па меркаванні даследчыкаў, трэба размяжоўваць архаізмы і гістарызмы часу, г. зн. такія словы, якія для пісьменніка былі жывымі адзінкамі актыўнай лексікі і толькі пасля сталі ўстарэлымі, і архаізмы і гістарызмы стылістычнага ўжывання.

Гістарызмы і архаізмы стылістычнага ўжывання дазваляюць пэўным чынам акрэсліць і перадаць грамадска-палітычныя, сацыяльна-эканамічныя, бытавыя і многія іншыя рэаліі адлюстраванага ў творы грамадства.

Як падкрэслівае М. Цікоцкі, «гістарызмы, як і архаізмы, могуць ужывацца з пэўнай стылістычнай мэтай, але, у адрозненне ад апошніх, могуць і не выконваць ніякіх стылістычных функцый. Часцей за ўсё без стылістычных мэт ужываюцца яны ў навуковых працах па гісторыі, у разнастайных апісаннях мінулага» [2, с. 69].

У тэкстах мастацкай гістарычнай літаратуры, на думку Г. Андарала, доўгі час супрацьстаялі дзве тэндэнцыі: архаізатарская і мадэрнізатарская. Першая прадугледжвала выключна падрабязнае ўзнаўленне мовы заяўленай эпохі. Другая заклікала адмовіцца ад выкарыстання ўстарэлай лексікі [3]. Сапраўды, працуючы над мовай гістарычнага твора, аўтар павінен пазбягаць празмернага насычэння мовы ўстарэлай лексікай і, наадварот, занадта вольнай мадэрнізацыяй мовы.

Архаізмы і гістарызмы, называючы прадметы, з'явы і паняцці мінуўшчыны, дапамагаюць сучаснаму чытачу выразна ўявіць той час, у які адбываецца дзеянне. Аднак вялікая колькасць устарэлых слоў можа ўскладняць успрыманне мастацкага тэксту, і аўтарам твораў на гістарычную тэматыку даводзіцца выкарыстоўваць разнастайныя спосабы тлумачэння малавядомых найменняў. У некаторых выданнях прыводзяцца тлумачальныя слоўнікі, што размяшчаюцца ў канцы твора, але гэта не заўсёды зручна для чытача. Таму вельмі часта тлумачэнні арганічна ўключаюцца ў змест тэксту.

Даследаванне твораў У. Караткевіча сведчыць аб тым, што моўнае адчуванне і такт мастака дапамаглі пісьменніку пазбегнуць, з аднаго боку, празмернай архаізацыі, а з другога — лішняй мадэрнізацыі. У. Караткевіч з дапамогай архаізацыі ўвесь час аддаляе чытача ад сучаснасці і ўводзіць яго ў асяроддзе мінулага. Пачуццё мінулых эпох з усімі яго асаблівасцямі ні на хвіліну не пакідае чытача. На старонках твораў пісьменніка пануе атмосфера даўно мінулых гадоў.

У аповесці У. Караткевіча «Дзікае паляванне караля Стаха» знаходзім розныя спосабы ўвядзення архаізмаў і гістарызмаў у мастацкі тэкст:

— графічнае выдзяленне архаізмаў і гістарызмаў у структуры сказа з тлумачэннем іх значэння, напрыклад: Відаць, гэта была самая старажытная частка дома, «замчышча», вакол якога пасля ўзнік сам палац [4, с. 33]; Я ведаў, што ў нашых старых палацах бывалі часам так званыя «слухаўкі», гэта значыць таемныя прабоі ў мурах [4, с. 33]; У іх звычайна былі замураваны «галаснікі», — асобай формы гарлачы, што ўзмацнялі гукі, — і гаспадар мог, знаходзячыся ў другім канцы палаца, добра чуць, што гавораць госці або слугі ў гэтым канцы [4, с. 33] і інш.

— кароткае апісальнае тлумачэнне архаізмаў і гістарызмаў. Часта такое тлумачэнне бярэцца ў дужкі ці выдзяляецца працяжнікам, працяжнікамі ў спалучэнні з коскамі з абодвух бакоў, напрыклад: Вонкавы выгляд у чалавека быў самы мірны, і толькі на левай руцэ вісеў *карбач* — плечы кароткі бізун са срэбным дротам ля канца [4, с. 48] і інш.

— выкарыстанне традыцыйных архаізмаў і гістарызмаў, якія часта ўжываюцца многімі пісьменнікамі пры апісанні падзей мінулага, напрыклад: Такі быў той час, калі я ехаў на экспедыцыю ў глухі Н-скі павет *губэрні* [4, с. 8]; Вакол гэты стары парк на дзве *вярсты* ў кожны бок, а за ім спяць без агнеў самотныя хаты [4, с. 22]; Бунтавала і старажытная беларуская *шыляхта*, пакрыўджаная новымі парадкамі [4, с. 36] і інш.

— увядзенне архаізмаў і гістарызмаў, якія не патрабуюць спецыяльных тлумачэнняў, бо сэнс іх лёгка вызначаецца па семантыцы частак агульнавядомых слоў, напрыклад: Ды яшчэ, да таго ж, і сэрца

не вытрымала, як казаў пасля *лекар* [4, с. 44]; Тады адбываюцца ігрышчы з іхнімі песнямі, *напрадухі* з бясконцамі гісторыямі, а пазней — сялянскія вяселлі [4, с. 8] і інш.

– выкарыстанне архаізмаў і гістарызмаў, якія непрыкметна ўплецены ў мову твора без тлумачэння і выдзялення іх двукоссем. Для вызначэння семантыкі ў такім выпадку важную ролю адыгрывае кантэкст, напрыклад: І толькі потым прыходзяць бяссонныя ночы над шматком газеты, на якім надрукавана такія ж літарамі, як і ўсё, што сёння ўзвялі на *шыбеніцу* трох, разумеецца, трох, жывых і вясельных. Потым прыходзіць і жаданне ахвяраваць сабою [4, с. 6]; Памінаючы ліхам майго знаёмага, які штурхнуў мяне ў гэткую прыгоду, я сказаў *фурману*, каб ён ехаў хутчэй, і шчыльна закруціўся ў плашч [4, с. 10]; О, каб ведаў ты, як палаюць *паходні* на сценах залы для піроў, каб ведаў ты, якая насалода цалаваць да крыві каханкаў, дваіх звесці ў бойцы, аднаго атруціць, аднаго кінуць у рукі кату, дапамагаць мужу страляць з вежы па наступаючых ворагах, яшчэ аднаго каханка амаль звесці ў магілу сваім каханнем і пасля ўзяць ягоную правіну на сябе, скласці на *эшафоце* сваю галаву з высокім белым ілбом і складанай прычоўскай [4, с. 16] і інш.

– выкарыстанне аднакаранёвых слоў, напрыклад: — *Граф* Беларэцкі?<...> Бачыце вы, ён на *графства* спадзяецца [4, с. 12]; Перад намі была вялікая прыхожая-гасціная, як гэта вадзілася ў старасвецкіх *панскіх* дамах. <...> Я ахмістрыня ў лепшым з лепшых дамоў, у добрай сям’і, зразумеіце гэта, *пан* купец [4, с. 15] і інш.

– тлумачэнне відавога паняцця праз родавае паняцце, напрыклад: І ў руках у гэтай бабулі быў вялізны пачны *рагач*: зброя [4, с. 13]; *Дрыганты*, парода, якая знікла, а калі нават і не знікла, дык хто ў гэтым закутку быў такі багаты, каб купіць іх [4, с. 112] і інш.

– тлумачэнне праз выкарыстанне сінонімы, напрыклад: Гэта была нават не зусім *стрэльба*, да яе больш пасавала б назва «*мушкет*» [4, с. 14]; Гэта кручкі, гэта *тарцюфы*, гэта... дрэнныя і наскрозь *прадажныя людзі* [4, с. 130] і інш.

– тлумачэнне, пададзенае ў форме ўстаўной канструкцыі, выдзеленай дужкамі. Сустрэкаюцца выпадкі, калі да агульнаўжывальнага слова аўтар ва ўстаўной канструкцыі падае ўстарэлае слова, напрыклад: — Гляньце, якая *свірэпа* (свірэпаю ў беларускай мове XVI стагоддзя называлі клячу) [4, с. 46]; На чалавеку была вопратка, якую зараз можна пабачыць толькі ў музеі: чырвоныя боты на высокіх абцасах з *падкоўкамі* (такія прызываліся ў нашых продкаў кабцямі), абцягнутыя порткі з *каразеі* — тонкага сукна [4, с. 48] і інш.

Як падкрэслівае А. Верабей, «творчасць У. Караткевіча вызначаецца сацыяльным гучаннем, псіхалагічнай напоўненасцю і філасафічнасцю. Адкрываючы беларускую гісторыю, ён тым самым абуджаў у народзе гістарычную памяць, выхоўваў у ім любоў да роднай мовы і культуры, паказваў, што мінуўшчына існуе ў непарыўнай павязі з сучаснасцю і будучыняй. Падзеі далёкага мінулага Караткевіч асэнсоўваў з улікам важных, усеагульных праблем сучаснага свету» [5, с. 204].

Заклучэнне. Умелае выкарыстанне У. Караткевічам гістарызмаў і архаізмаў у аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» дапамагае атрымаць больш яркае ўяўленне пра другую палову XIX стагоддзя. Аднак, паколькі мастак перадае падзеі, што адбываліся ў далёкім мінулым, то ён прыкладае значныя намаганні для стварэння спрыяльных умоў сучаснаму чытачу для паўнаватарскага ўспрымання зместу твора. Каб спрасціць разуменне лексікі пасіўнага складу, якая арганічна ўключаецца ў змест, пісьменнік выкарыстоўвае рознастайныя спосабы: падбор сінонімаў; падрабязнае апісанне прадметаў, з’яў, паняццяў; выкарыстанне архаізмаў і гістарызмаў, якія не патрабуюць спецыяльных тлумачэнняў, бо сэнс іх лёгка вызначаецца па семантыцы частак агульнавядомых слоў; выкарыстанне аднакаранёвых слоў да гістарызмаў, значэнне якіх ужо растлумачана ў змесце твора; тлумачэнне відавога праз родавае паняцце.

Спіс цытуемых крыніц

1. *Шынкарэнка, В. К.* Прынцып гістарызму і яго мастацкая рэалізацыя ў творчасці У. Караткевіча / В. К. Шынкарэнка // Весті АН БССР. Серыя грамадскіх навук. — Мінск: Навука і тэхніка, 1984. — № 6. — С. 90.
2. *Цікоцкі, М. Я.* Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. — Мінск: Вышэйшая школа, 1995. — 267 с.
3. *Андарало, Г. Ф.* Устаревшая лексика в исторических произведениях В. Караткевича: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Андарало Галина Фёдоровна. — Мінск, 1993. — 19 с.
4. *Караткевіч, У. С.* Дзікае паляванне караля Стаха: апошняя аповесць «Сямейных паданняў роду Яноўскіх», расказаная Андрэем Беларэцкім / У. С. Караткевіч; маст. М. Басальга. — Мінск: Беларусь, 2022. — 175 с.
5. *Верабей, А. Л.* Уладзімір Караткевіч: жыццё і творчасць / А. Л. Верабей. — 2-е выд., дапрац. і выпраўл. — Мінск: «Беларуская навука», 2005. — 271 с.

УДК 82-32

Д. В. Снежинская, О. Н. Фенчук

Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования
«Воронежский государственный университет», Воронеж, Российская Федерация

ДЕТАЛЬ И ДИАЛОГ В РАСКРЫТИИ ОБРАЗА ГЕРОИНИ РАССКАЗА И. БУНИНА «СОЛНЕЧНЫЙ УДАР»

Введение. Последние годы ознаменованы обращением к русской классике рубежа XIX—XX вв. Это обусловлено возвращением в русскую литературу произведений писателей, определявших духовную атмосферу серебряного века. Во все времена писатели поднимали в своем творчестве «вечные вопросы»: добра